

Kielak, Bernard

Działalność Muzeum Okręgowego w Ostrołęce w ochronie kurpiowskiej sztuki ludowej

Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego 4, 130-140

1990

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

DZIAŁALNOŚĆ MUZEUM OKRĘGOWEGO W OSTROŁĘCE W OCHRONIE KURPIOWSKIEJ SZTUKI LUDOWEJ

Ostatnie dziesięciolecie cechują w naszym kraju zasadnicze przemiany wszystkich sfer życia gospodarczego i społecznego. Przemiany te wiązały się i wiążą z wieloma, często nośnymi i chwytliwymi, hasłami. Jednym z nich jest odpolitycznienie różnych dziedzin, w tym również działalności kulturalnej.

Teoretyczne założenia nie wytrzymują jednak konfrontacji z rzeczywistością, zaś kultura jest poddawana wcale nie mniejszym naciskom politycznym niż niegdyś. Wystarczy wspomnieć o generalnym podejściu do zagadnień kultury przez nowe, demokratycznie przecież wybrane władze. Społeczeństwo jest permenentnie przekonywane, iż kultura podlega prawom rynkowym, że wszystkie sfery winny poddać się wyrzeczeniom, a o sprawach kultury będzie można mówić dopiero w bliżej niesprecyzowanej przyszłości. Wypowiadający takie opinie nie zdają sobie sprawy, że nieuchronnie stają się przedstawicielami swoistego neobolszewizmu w kulturze, nieświadomie powielając poglądy niektórych wpływowych bolszewików z lat 1917-1920. Zachęcali oni, by tak ekskluzywną rzecz jak kultura odłożyć na lepsze czasy, gdy wszyscy będą mieli co jeść i w co się ubrać. Najtrafniejszą odpowiedzią na powyższe stanowisko może stać się opinia Krzysztofa Teodora Toeplitza, zamieszczona w "Polityce" (20 stycznia 1990): "Szkód, zwłaszcza w kulturze, nie robi się na chwilę. Robi się je na zawsze, każdy zmarnowany rok ma tu swą wagę...".

Zmarnowaniu uległo również wiele podejmowanych w minionych latach, często interesujących programów działalności kulturalnej, jak choćby program ochrony krajobrazu kulturowego czy też wychowania estetycznego młodego pokolenia. Odrzucenie ze względów politycznych czy zaniechanie realizacji ze względów finansowych np. tego ostatniego programu powinno zmusić, zwłaszcza zarządzających kulturą i pracowników tej sfery, do głębokich przemyśleń nad problemem: wartości uniwersalne a przewartościowania (czy też koniunkturalne gesty). Program wychowania estetycznego zakładał umożliwienie młodemu pokoleniu uczestniczenie w kulturze zarówno jako przedmiotowi poddawanemu powszechnej edukacji kulturalnej, jak i podmiotowi współtworzącemu istotne wartości kultury narodowej. Założenia te opierają się na przekonaniu, że młodzież szczególnie dotkliwie odczuwa skutki zaniedbania potrzeb kulturalnych społeczeństwa i osłabienia działalności upowszechnieniowej w kulturze; ponadto — na świadomości, iż poziom kulturalny młodzieży w poważnym stopniu będzie decydował o przyszłości kraju. Wychowanie estetyczne obejmuje dwa zakresy: węższy i szerszy. Zakres węższy dotyczy kształcenia estetycznego kultury człowieka, czyli wiedzy i wrażliwości koniecznej do obcowania ze sztuką, doznawania wrażeń estetycznych i doceniania wartości dzieł artystycznych. Określa się je jako wychowanie do sztuki. Wychowanie estetyczne w szerszym zakresie pozwala na wykorzystywanie sztuki w procesie formowania pełnej, integralnej osobowości człowieka, wzbogacania jego wiedzy o świecie, kształtowania norm moralnych, rozwijania wyobraźni, wyzwalania ambicji twórczych. Nosi ono miano wychowania przez sztukę.

Podstawą programu wychowania estetycznego jest zobiektywizowana koncepcja nauki o człowieku. Zgodnie z tą nauką istota ludzka jest istotą zdolną zarówno do kreacji, wytwarzania wartości materialnych i duchowych, jak i do autokreacji, wzbogacania samego siebie. Tak pojmowany człowiek to nie tylko homo sapiens, ale także homo creator, nie tylko homo faber, lecz również homo concors, istota nawiązująca więzi zrozumienia i porozumienia z innymi ludźmi. Wychowanie estetyczne jawi się więc jako integralny składnik pedagogiki nastawionej na "otwieranie" człowieka i wzbogacanie go, na jego nieustanny dialog ze światem, na osiąganie przez istotę ludzką coraz większej samowiedzy i pełnej samorealizacji.

Zaprezentowany przykład nieomylnie dowodzi, jak ważne problemy stoją przed kulturą, jaką rolę odgrywa zarówno w stosunku do pojedynczego człowieka, jak i całego społeczeństwa. Zadania tego nie wypełnią ani oferty kultury alternatywnej, ani też swobodne prawa rynku.

Wspomniane na wstępie założenia nieskrępowanej działalności kulturalnej, pozbawienia jej politycznych zabarwień, oprócz przedstawionych, a coraz bardziej ujawniających się negatywnych stron tego zagadnienia, posiadają także niewątpliwie aspekty pozytywne.

Do jednego z najważniejszych należy odejście od realizowanej przez dziesięciolecia, choć skrywanej walki z regionalizmem. Powszechnie już dziś znaną wykładnią ideową epoki stalinowskiej i poststalinowskiej w całym tzw. obozie socjalistycznym było zacieranie różnicowania regionalnego i budowanie jednolitego, socjalistycznego społeczeństwa. Dotyczy to generalnych założeń i kierunków działania, a nie werbalnej deklaracyjności, incydentalnych imprez czy prezentacji zespołów folklorystycznych. Znamiennym jest fakt, że kultura ludowa, zwłaszcza folklor, były u nas tym chętniej prezentowane, np. w telewizji, im gorsza stawała się sytuacja gospodarcza kraju. Mimo tych długotrwałych działań stosunkowo głęboko, choć najczęściej nieświadomie, tkwi w społeczeństwie idea regionalizmu. Idea, która w okresie międzywojennym nie została w naszym kraju w pełni wyartykułowana, wywiera niewątpliwą wpływ na nasze dzisiejsze sposoby myślenia.

Regionalizm jako ruch umysłowy narodził się w Europie w I połowie XIX w. W tym właśnie okresie daje się zauważyć w wielu społeczeństwach europejskich rozbudzanie się świadomości narodowej, co pociągało za sobą wydobywanie i podkreślanie własnych odrębności historycznych i kulturowych. Podatnym gruntem dla tych idei stało się pozbawione własnej państwowości polskie społeczeństwo. Przed polskimi naukowcami stanął moralny obowiązek wyszukania czystych narodowych tradycji. Tradycja ta miała mieć swe korzenie w epoce przedchrześcijańskiej, w przedpaństwowym, piastowskim układzie społecznym, a nawet sięgać wcześniejszego okresu wspólnoty słowiańskiej. W myśl panujących podówczas teorii naukowych, pradawne pierwiastki kultury słowiańskiej zachowały się i funkcjonowały w niewiele zmienionym kształcie w kulturze wiejskiej. Badania nad rekonstrukcją dawnej kultury słowiańskiej powinno się więc prowadzić poprzez wydobywanie archaizmów w kulturze ludowej, tych zaś oczekiwać należało na obszarach peryferycznych, oddalonych od centrów kulturowych. Wymogom takim odpowiadały trudno dostępne i stosunkowo dobrze izolowane od wpływów zewnętrznych tereny puszczańskie Kurpiowszczyzny.

XIX-wieczni badacze, znając dość późny przebieg akcji osadniczej na tych terenach, nie szukali w Puszczy Zielonej śladów pogańskich wierzeń czy dawnych układów społecznych, zwrócili za to całą swą uwagę na zagadnienia historyczne, na walkę i swobodę ludności kurpiowskiej. Starali się w ten sposób wydobyć i podkreślić najbardziej chwalebne i bohaterskie karty dziejów narodowych. Z tych właśnie romantycznych idei

i postaw bierze zapewne swój początek funkcjonujący do dziś mit kurpiowski. Najpełniejszy rozwój regionalizmu przypada w Polsce na okres XX-lecia międzywojennego. Polskie idee regionalistyczne tworzyły się w wyniku przemian gospodarczo-społecznych na wsi, aktywizacji ruchu chłopskiego. Podejmowane były próby, co należy podkreślić, wykorzystywania odrębności kulturowej, tradycji do rozwoju ekonomicznego regionu¹. Z ideą tą wiązała się również kwestia kultury regionalnej. Liczni działacze społeczni, widząc szybki zanik sztuki i rękodziela ludowego, czynili starania w celu zachowania istniejących jeszcze relikwów miejscowej wytwórczości, bądź podejmowali działania służące reaktywowaniu pewnych ośrodków sztuki ludowej. Istniały przy tym próby tworzenia spółdzielni chałupniczych, w których miejscowi twórcy i rzemieślnicy mogli kontynuować tradycyjne rękodzieło, co stanowić też miało ważny dla nich czynnik ekonomiczny.

Obok działań mających powodować rozwój gospodarczy, ruch regionalistyczny popularyzował wiele dyscyplin naukowych, przyczynił się do ożywienia istniejących i tworzenia nowych ośrodków naukowych w kraju. Wśród placówek naukowych na pierwsze miejsce bez wątpienia wysuwają się tworzone wówczas placówki muzealne. Twórcy polskiego regionalizmu uznawali, że jego program "przewidywał w zakresie życia kulturalnego, iż podstawą ściślej łączności życia regionalnego z nauką są muzea regionalne"². Muzea tzw. prowincjonalne, w myśl założeń regionalizmu, gromadziły i propagowały historię i kulturę najbliższego terenu, ze szczególnym uwzględnieniem kultury ludowej. W większości muzeów zabytki etnograficzne stanowiły podstawowy trzon zbiorów. Jednym z powodów było wyżej już sygnalizowane dostrzeżenie zaniku sztuki ludowej i postępującej niwelacji kulturowej na wsi. Obok etnografii w pracy muzeów znaczny nacisk kładziono na archeologię i przyrodę. Warto w tym miejscu zauważyć, iż zabytki pozyskiwano zbiorowym wysiłkiem, przez co stawały się wartością społeczną i powszechną. Takie nowoczesne podejście do spraw muzealnictwa miało także do spełnienia istotne zadanie naukowe i wychowawcze. Na ten aspekt zagadnienia zwraca uwagę Franciszek Midura: "Wysiłkiem licznych grup zawodowych gromadzono narodowe i regionalne pamiątki, co nie mogło pozostać bez wpływu na stosunek społeczeństwa do tych pamiątek, na emocjonalną, a nie tylko rzeczową czy artystyczną, ocenę ich wartości"³.

Prezentując główne założenia regionalizmu i konkretne jego efekty, np. w postaci rozwoju muzealnictwa krajowego, dochodzimy do zaskakującego być może spostrzeżenia. Mimo iż idee regionalistyczne zostały podjęte na ziemiach polskich przed ponad stu laty, zaś od z górą trzech ćwierćwieczy funkcjonuje wiele muzeów regionalnych, rola i zadania tych ostatnich pozostają takie same. Bez względu na przymiotnik: regionalne, specjalistyczne czy centralne, muzeum jest instytucją, która gromadzi, chroni i udostępnia dobra kultury i zabytki z zakresu dziedzin humanistycznych, a także przyrody i techniki. Gromadząc dobra kultury, dokumenty i materiały obrazujące historyczny rozwój narodu i państwa, muzea pełnią funkcję narodowego skarbcza, mającego z jednej strony istotne znaczenie dla kształtowania poczucia tożsamości narodowej, z drugiej zaś — podstawowego zbioru, do którego sięgają naukowcy, twórcy kultury, pedagodzy dla realizacji spoczywających na nich zadań. Dlatego funkcje gromadzenia, konserwacji, dokumentacji i udostępniania, jakie spełniają muzea, nie mogą być porównywalne z innymi działaniami

¹ J. Bujak — *Muzealnictwo etnograficzne w Polsce (do roku 1939)*, Warszawa 1975, s. 89.

² A. Patkowski — *Regionalizm (w:) Dziesięciolecie Polski Odrodzonej. Księga Pamiątkowa 1918-1928*, Kraków-Warszawa 1928, s. 787.

³ Fr. Midura — *Problemy działalności naukowej w muzeach regionalnych*. "Biuletyn Informacyjny Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków" nr 158 (1985), s. 76.

kultury. Funkcje te są ściśle sprzężone z możliwościami kształtowania świadomości społecznej, wychowania patriotycznego i kulturalnego, szczególnie młodego pokolenia.

Cele, jakie stawiane są placówce muzealnej, wyraźnie ujmując "Ocena stanu muzealnictwa...": "Formy działalności muzeum winny mówić o niezmienności niektórych obszarów ludzkiej działalności, tworzyć enklawy autentyczności, okazać do humanistycznej podróży w czasie i przestrzeni, przedstawiać wzory tradycji obecnie istniejące. Pośród instytucji kulturalnych głównie muzea mają szansę umacniać tożsamość narodu ukazując mu jego tradycje kulturowe, narodowe, regionalne i lokalne; ujawnienie tych więzi może stać się ważnym czynnikiem odradzania integracji społecznej"⁴. Mówiąc o zadaniach placówek muzealnych w pewnego rodzaju restaurowaniu więzi społecznych łatwo dostrzec, jak ważne jest omawiane wyżej wychowanie estetyczne młodzieży i kształtowany przez nie "homo concors" zintegrowany z innymi ludźmi.

Dla umacniania tożsamości narodowej czy odradzania tożsamości regionalnej niezbędne staje się skupienie przez muzea znacznej uwagi na lokalnej kulturze ludowej. Zagadnieniem tym zajmują się bądź specjalistyczne muzea etnograficzne, bądź działy etnograficzne muzeów wielodziałowych. Bez względu na rodzaj placówki, na muzealnictwie etnograficznym spoczywa realizacja trzech podstawowych funkcji:

- a) kolekcjonersko-konserwatorskiej,
- b) naukowej,
- c) wychowawczej,

często zaś dochodzić może funkcja czwarta — kulturotwórcza.

Nie wnikając w kwestie metodologiczne, pomijając pewne przekształcenia, jakim podlega muzealnictwo etnograficzne⁵, w sferze jego zainteresowania winny pozostawać jakby dwie grupy zagadnień:

— etnografia tradycyjna — dotycząca kultury ludowej w jej historycznym kształcie oraz

— etnografia współczesna — zjawiska współczesne w kulturze wiejskiej, nie mieszczące się w klasycznym wzorze kultury ludowej.

Poważną rolę w wypełnianiu tych funkcji, jak też pozostałych zadań muzealnych, odgrywa Muzeum Okręgowe w Ostrołęce. Tradycje muzealnictwa na obszarach obecnego województwa ostrołęckiego sięgają końca XIX w., zaś w samym mieście Ostrołęce — 1912⁶. Powstałe wówczas Muzeum Puszczzańskie funkcjonowało jedynie trzy lata, a przez cały okres międzywojenny i trzy dziesięciolecia po II wojnie światowej Ostrołęka pozbawiona była profesjonalnej placówki muzealnej. Działania w tym zakresie zostały podjęte dopiero latem 1975 r., z chwilą powstania województwa ostrołęckiego. Nowy podział administracyjny kraju w dobitny sposób uwidocznił fatalną sytuację w sieci muzealnictwa na północno-wschodnim Mazowszu. Spuścizną, jaką otrzymało woj. ostrołęckie po dawnym woj. warszawskim, był zerowy stan placówek muzealnych na tym terenie. Był to jedyny wypadek w kraju, gdy na terenie województwa nie funkcjonowała żadna instytucja gromadząca zabytki. Wśród wielu zadań stojących przed nowymi władzami naczelnym zadaniem w dziedzinie kultury stało się zorganizowanie placówki muzealnej i wydzwignięcie Ostrołęki z ostatniego miejsca, jakie zajmowała na mapie

⁴ Ocena stanu muzealnictwa — program działania do 2000 r. "Muzealnictwo" nr 32 (1989), s. 4.

⁵ J.K. Makulski — *Zarys koncepcji współczesnego muzeum etnograficznego*. "Muzealnictwo" nr 26/27 (1989), s. .

⁶ B. Kielak — *Dzieje muzealnictwa i kolekcjonerstwa na terenach woj. ostrołęckiego (k. XVIII w. — 1939 r.)*, Ostrołęka 1987.

muzealnictwa polskiego. Szybkie i zdecydowane działania, zarówno wojewody, jak i wojewódzkich władz kultury, przyniosły wymierny efekt — w końcu 1975 r. otwarte zostało Muzeum Okręgowe w Ostrołęce.

Wielokrotnie stawiany jest zarzut, iż ostrołęckie muzeum powstało w sposób administracyjny, co w żadnej mierze nie odpowiada prawdzie. Intensyfikacja działań i decyzja szczebla wojewódzkiego stały się jedynie sfinalizowaniem wieloletnich zabiegów i starań miejscowych działaczy o utworzenie w Ostrołęce placówki muzealnej. Na potrzeby nowo powstałej instytucji został przyznany zabytkowy budynek pochodzący z końca lat 20-tych XIX w., tzw. Stara Poczta. Po przeprowadzeniu bieżącego remontu na piętrze budynku Muzeum rozpoczęło swą działalność. Początki pracy muzealnej były niezwykle trudne. Wspomniany zerowy stan muzealnictwa świadczy o całkowitym braku eksponatów, nie było też w mieście znaczących zbiorów prywatnych, mogących stanowić podstawę do tworzenia muzeum. Identycznie jak zbiory przedstawiała się sytuacja w podstawowym wyposażeniu, tak wystawienniczym, jak technicznym, dokumentacyjnym, naukowym i gospodarczym. Podobnie wyglądała kwestia kadry muzealnej. Mimo piętrzących się trudności, Muzeum w kolejnych latach coraz pełniej realizowało spoczywające na nim zadania statutowe.

Nie miejsce tu na prezentowanie zróżnicowanej i wielokierunkowej działalności muzealniczej, jaka miała miejsce w 15-letniej historii Muzeum Okręgowego. Koniecznym jest jednak podkreślenie, iż do najwcześniej podjętych i najszerzej prowadzonych należała i należy ochrona i popularyzacja ludowej kultury kurpiowskiej.

Jakie czynniki zdeterminowały dynamiczny rozwój Działu Etnograficznego? Najważniejszym z nich jest bez wątpienia bogactwo tradycyjnych wyrobów ludowej kultury puszczańskiej, występujących dość licznie w terenie. Drugim czynnikiem, mającym wpływ na szybki przyrost zbiorów, jest żywotność ośrodków współczesnego rzemiosła ludowego i sztuki ludowej. Poważne znaczenie w rozwoju Muzeum miała pomoc twórców i artystów ludowych. Często przekazywali oni nieodpłatnie swe wyroby do zbiorów, sygnalizowali występujące jeszcze w terenie zabytki kultury regionalnej, oddawali posiadaną dokumentację dotyczącą własnej twórczości. Nie mniej istotnym czynnikiem jest stała obsada etnograficzna, zatrudnienie fachowców, związanych dotychczasową pracą naukową i działalnością zawodową z regionem kurpiowskim. Posiadali oni i posiadają dobre rozeznanie terenu, znajomość problematyki wsi puszczańskiej, postaw ludzi, liczne osobiste kontakty z twórcami ludowymi i działaczami społecznymi.

Gdy porusza się problematykę ochrony kurpiowskiej kultury ludowej przez placówkę muzealną, oczywistym jest, iż instytucja ta pełni funkcję kolekcjonersko-konserwatorską, archiwizując dla przyszłych pokoleń najlepsze lub najbardziej charakterystyczne przykłady dorobku kulturowego regionu. Działalność ta realizowana jest w dwóch kategoriach: zabytków tradycyjnej kultury wiejskiej, obiektów często sięgających połowy XIX w. oraz przedmiotów rzemiosła i sztuki ludowej, tworzonych współcześnie w oparciu o dawne kanony estetyczne i wzornictwo.

Zbiory etnograficzne Muzeum Okręgowego w Ostrołęce reprezentują prawie wszystkie dziedziny kultury wsi puszczańskiej obu Puszcz — Zielonej i Białej. Krótką, z braku miejsca, charakterystykę zbiorów należy rozpocząć od budownictwa ludowego. Ochrona zabytkowego budownictwa wiejskiego stanowi problem sam w sobie, nie mogący znaleźć od lat rozwiązania. Pewną formą ochrony architektury ludowej są skanseny, czy tzw. punkty skansenowskie. Mając na uwadze skromne możliwości finansowe i organizacyjne Muzeum Okręgowe odeszło od wygórowanych planów budowy skansenu w Ostrołęce w stronę tworzenia na terenie regionu małych punktów muzealnych typu zagrody wiejskiej. Zamierzenia te podjęto w końcu lat 70-tych, jednakże mogły one oczekiwać się realizacji przez służbę konserwatorską dopiero w 1990 r.

Z początkiem 1991 r. Muzeum Okręgowe posiada punkt muzealny typu skansenowskiego — Zagrodę Kurpiowską w Kadzidle. Znalazły się tam jak na razie trzy obiekty architektury ludowej: typowa chałupa kurpiowska z miejscowości Golanka, pochodząca prawdopodobnie z początków XIX w., spichlerz z miejscowości Łodziska z 1926 r., notabene jeden z najładniejszych zachowanych spichlerzy na terenie regionu oraz stodoła ze wsi Tatory k. Kadzidła pochodząca z lat 20-tych XX w. Te pierwsze kroki dla ochrony budownictwa drewnianego będą przez Muzeum kontynuowane, w Zagrodzie znajdują się dalsze obiekty (pomieszczenia inwentarskie, kuźnia, kolejna chałupa itd.); podjęcie tych działań będzie jednak uzależnione od przyszłych możliwości placówki.

Gdy mowa o budownictwie, obok kompletnych obiektów Muzeum zgromadziło także około 30 detali architektonicznych (zdobione drzwi do chałupy, nadokienniki, okiennice itp.), głównie z Puszczy Zielonej, z Puszczy Białej, z pogranicza kurpiowsko-mazurskiego (wieś Klon) oraz z samej Ostrołęki. Drugą dziedziną, wymagającą szybkiej akcji kolekcjonerskiej, jest gospodarka rolna. Gwałtowne zmiany zachodzące przy uprawie roli, mechanizacja rolnictwa powodują zanik tradycyjnych narzędzi stosowanych do prac polowych, przetwórstwa i przechowywania produktów. Dlatego też Muzeum przykłada dużą wagę do gromadzenia drewnianych i żelaznych narzędzi do orki (socha, radło, pługi), spulchniania gleby (motyki, kopaczki, brony), narzędzi do zbiorów (sierpy, kosy, grabie, widły itp.), do przeróbki plonów (żarna, stępy, cepy), a także drewnianych i wyplatanych ze słomy dużych naczyń zasobowych.

Utrzymująca się przez długi okres samowystarczalność gospodarki obu Puszcz wykształciła cały szereg zajęć dodatkowych, które uzupełniały dochody bądź przeobraziły się w różne, stałe dziedziny rzemiosła wiejskiego. W zbiorach muzealnych reprezentowane są takie zajęcia jak łowiectwo (samolówki), rybołówstwo (różnego rodzaju sieci, ościenie), pszczelarstwo (barcie, ramki do miodu), ciesielstwo, stolarstwo i bednarstwo (piły traczne, topory, świdry, ośniki itp.), kowalstwo (miech kowalski, narzędzia niezbędne przy obróbce żelaza), duży zespół wyrobów garncarskich z Puszczy Zielonej i Puszczy Białej, licząca prawie 100 eksponatów kolekcja obrazująca plecionkarstwo ludowe obu Puszcz. Nie pominięto w zbiorach takich dziedzin, jak transport (wozy, bryczki, jarzma) czy bardzo charakterystycznego dla północnej Kurpiowszczyzny bursztyniarstwa. Wszystkie przedstawione dziedziny gospodarki i rzemiosła reprezentowane są obiektami zabytkowymi, liczącymi od kilkunastu do stu eksponatów.

Znacznie bogatsze za to są zbiory odnoszące się do takich dziedzin kultury ludowej, jak obróbka włókna i tkactwo, meblarstwo i sprzęty domowe oraz strój ludowy. W pierwszej grupie znalazły się sprzęty służące obróbce surowca (lnu i wełny), procesowi tkania oraz blisko 200 eksponatów tkactwa: narzuty, obrusy, ręczniki itp. Duża waga, jaką poświęcali pracownicy Muzeum gromadzeniu zabytków związanych z wyposażeniem wnętrza, wynika z ogólnych procesów standaryzacji i urbanizacji domu chłopskiego, jak też planowanej i realizowanej od lat ekspozycji ukazującej typowe, historyczne wnętrze izby regionalnej. Izby takie funkcjonujące we wsiach Kadzidło i Obryte zawierają wszystkie używane niegdyś meble (skrzynie malowane, łóżka z rozsuwanym bokiem, ławy z ozdobnymi oparciami, łyżniki), jak również sprzęty domowe (drewniane wiadra, cebrzyki, naczynia i wiele innych). Najpełniejszą kolekcję stanowi strój ludowy, zarówno z Puszczy Zielonej, jak i Puszczy Białej. Zawarte w kolekcji zabytki, liczące ponad 600 pozycji inwentarzowych, prezentują strój regionalny (w przeważającej większości kobiecy) w jego rozwoju historycznym, ponadto w zróżnicowaniu między obiema Puszczami, dalej — między poszczególnymi parafiami, a nawet wsiami.

Wraz z omówionymi wyżej obiektami kultury materialnej, w kręgu zainteresowań muzealnych znajdują się zabytki obrazujące kurpiowską kulturę duchową. Wypada

w tym miejscu wspomnieć o eksponatach związanych z malarstwem ludowym (obrazy świętych, makatki), rzeźbą w drewnie (figurki z kapliczek, pasje), zabawkarstwem, a także muzyką ludową (harmonie pedałowe, basetła, bębenki, ligawy, kołatki itp.).

Całość zaprezentowanych zbiorów mieści się we wspomnianej wcześniej grupie czy zespole etnografii tradycyjnej. Obok niej ważne miejsce w działalności statutowej Muzeum zajmuje archiwizacja współczesnej twórczości czy wytwórczości ludowej. Stałą formą pracy muzealnej jest zbieranie dzieł plastycznych aktualnie działających w regionie twórców ludowych. Do najbardziej popularnych dziedzin sztuki ludowej należy wycinankarstwo, zaś w zbiorach etnograficznych znalazło się około 550 wycinanek bez małą wszystkich współcześnie tworzących wycinanek kurpiowskich. Innymi dziedzinami są: hafciarstwo (głównie z terenu Puszczy Białej), a także wyroby związane z plastyką obrzędową (pisanki, wypieki z ciasta, kierce, palmy wielkanocne, akcesoria kolędnicze, zabawki choinkowe).

Stworzenie zasygnalizowanych wyżej zbiorów, sięgających w Muzeum Okręgowym, jego oddziałach i filiach ponad 2,5 tysiąca eksponatów, nie byłoby możliwe bez pomocy i wsparcia twórców i artystów ludowych województwa. Współpraca i obustronna pomoc, jaka istnieje między Muzeum a twórcami ludowymi, datuje się od chwili powstania tej placówki. Współdziałanie to jest, obok gromadzenia zbiorów, jedną z ważniejszych form ochrony i opieki, jaką sprawuje instytucja muzealna nad kulturą ludową regionu. Swego rodzaju wymiernym efektem tej współpracy było zorganizowanie przez Muzeum w 1984 r. zjazdu założycielskiego Oddziału Kurpiowskiego Stowarzyszenia Twórców Ludowych oraz objęcie patronatu nad Oddziałem⁷. Od tego właśnie roku Muzeum wspólnie z Oddziałem STL umożliwia twórcom sprzedaż prac, udział w kiermaszach sztuki i imprezach folklorystycznych, konkursach i przeglądach, wspomaga twórców znajdujących się w trudnych warunkach materialnych, honoruje w miarę posiadanych możliwości najlepszych, najbardziej aktywnych artystów ludowych.

Inną, istotną formą działalności Muzeum w zachowaniu kultury regionalnej jest organizowanie lub współorganizowanie konkursów sztuki ludowej. Trudno tu wymienić wszystkie konkursy organizowane przez Muzeum; na uwagę zasługuje jednak odbywający się pod patronatem placówki muzealnej od 1976 r. doroczny konkurs plastyki obrzędowej, przygotowywany w miejscowości Łyse, ponadto cykliczne konkursy na wycinankę ludową, kurpiowską sztukę ludową i in. Mają one umożliwić wejście "na rynek" młodym twórcom, a instytucji muzealnej zapoznać się z aktualnym stanem twórczości ludowej w województwie.

Wspominając o aktualnym stanie twórczości ludowej należy przejść do kolejnej istotnej formy działalności muzealnej — do sfery naukowej. Wyjaśnienia i przybliżenia czytelnikowi wymaga najistotniejsza w działaniach muzealnych kwestia. Gromadzenie zabytków, tworzenie kolekcji, obok znaczenia archiwizującego, przez umożliwianie zwiedzającym kontaktu z autentycznymi wytworami kultury regionalnej, posiada jeszcze jeden, może najważniejszy aspekt. Eksponaty stanowią materiał, bazę do badań naukowych, a ich planowe, selektywne pozyskiwanie i opracowywanie umożliwia dochodzenie do istotnych z naukowego punktu widzenia wniosków i uogólnień. Muzeum ostrożnie od lat prowadzi różnorodne studia naukowe, w tym także nad wspomnianym aktualnym stanem wytwórczości ludowej. Innymi tematami badawczymi były ludowe

⁷ WG — Powstał Oddział Kurpiowski STL, "Biuletyn Informacyjny Stowarzyszenia Twórców Ludowych" — Zarząd Główny" nr 28 (1984), s. 22-23.

zwyczaje doroczne na obszarze Puszczy Zielonej, przeobrażenia zachodzące w wycinankarstwie na Kurpiach oraz zróżnicowanie terytorialne stroju kurpiowskiego.

W zakresie badań nad obrzędowością w 1982 r. Dział Etnograficzny zorganizował dwutygodniowy obóz naukowo-badawczy, w którym wzięli udział studenci etnografii Uniwersytetu Warszawskiego i pracownicy Muzeum. Miejscem obozu był Myszyniec, a terenem badań objęto całą gminę. Jego efektem są materiały dokumentacyjne w postaci wywiadów, kart osobowych twórców ludowych i około 300 zdjęć fotograficznych. W trakcie obozu pozyskano 87 zabytków. Badania stacjonarne spełniły swe zadanie, powiększyły zbiory dokumentacyjno-archiwalne Muzeum, rozszerzyły wiedzę w badanej problematyce, a studentom pozwoliły na zapoznanie się z kulturą ludową Kurpiowszczyzny oraz specyfiką pracy terenowej. Podobnym celom służył kolejny obóz naukowo-badawczy zorganizowany przez Muzeum we wrześniu 1989 r. Obóz został zlokalizowany w miejscowości Łyse, a penetracją objęto gminy: Łyse, Myszyniec, Kadzidło i okolice Czarni. Przedmiotem badań był strój ludowy, sposoby tradycyjnego zarządzania wnętrzem mieszkalnych, jak również pozyskiwanie eksponatów z obu ww. dziedzin. Identycznie jak podczas pierwszego obozu brali w nim udział pracownicy Muzeum i studenci etnografii UW. Obozy badawcze nie są jedyną formą poszukiwań naukowych, są nimi także indywidualne wyjazdy i penetracje terenu przez poszczególnych pracowników.

Przedstawione wyżej zbiory etnograficzne, pozyskiwane m.in. dzięki obozom i wyjazdom indywidualnym nie ograniczają się jedynie do eksponatów muzealnych. Zbiory uzupełniane są materiałami o charakterze dokumentacyjnym: zdjęciami wykonanymi w terenie (obrazującymi budownictwo ludowe, kapliczki, twórców ludowych, różne zwyczaje i obrzędy, imprezy folklorystyczne), rękopisami (teksty piosenek, bajek, przysłów, wywiadów), następnie plakatami i pocztówkami etnograficznymi, drukami ulotnymi. Znajduje się tu także kartoteka dokumentacyjna twórców ludowych województwa oraz zaczątek archiwum nagrań na kasetach wideo.

Wszystkie wymienione działania, jak gromadzenie i konserwacja zbiorów, ich opracowywanie, prace naukowo-badawcze i tworzenie archiwum etnograficznego nie spełnią do końca zadania opieki i ochrony kultury regionalnej bez realizacji następnej podstawowej funkcji — prowadzenia działalności wychowawczej. Systematyczna praca upowszechniająca, zarówno wśród dorosłych, jak też wśród dzieci i młodzieży, pozwolić winna na zrozumienie przez zwiedzających Muzeum: na co widz patrzy, jakie jest miejsce danego zabytku w całokształcie kultury regionalnej, przybliżyć upodobania estetyczne minionych pokoleń, poza tym uzmysłowić drogę, jaką pod względem kulturowym przeszedł dany teren, zapoznać z kierunkami i tempem przeobrażeń. Muzeum prowadzi pracę popularyzatorską od pierwszych dni swego istnienia. Zważywszy na specyfikę placówki są to przede wszystkim wystawy czasowe. Nie sposób wymienić wszystkich wystaw etnograficznych, jakie zorganizowano na przestrzeni minionych 15 lat. Stwierdzić jednak można, iż zaprezentowano na tych wystawach właściwie wszystkie dziedziny tradycyjnej kultury wiejskiej, jak i współczesnej sztuki ludowej. Wystawy czasowe Muzeum organizowało zarówno w budynku własnym, jak i poza swą siedzibą, głównie w szkołach i placówkach kultury.

Drugim ważnym zadaniem oświatowym jest przygotowanie i organizacja stałych ekspozycji. Od 1980 do 1989 r. Muzeum przygotowało kilka stałych ekspozycji tematycznych, prezentowanych przez okres 2-3 lat. Do wystaw stałych, funkcjonujących znacznie dłużej niż przez okres trzyletni, należą ekspozycje ukazujące dawne wnętrza mieszkalne na Kurpiowszczyźnie. Izby takie przygotowano w Kadzidle (istniała w latach 1979-1990, obecnie w Zagrodzie Kurpiowskiej) oraz we wsi Obyrte w Puszczy Białej

(od 1983 r. do chwili obecnej). Udostępnianie ekspozycji i pełna o niej informacja odgrywa doniosłą rolę w edukacji młodego pokolenia. Kolejnym zadaniem popularyzatorskim są lekcje muzealne dla młodzieży, w których trakcie uczniowie mają możliwość bezpośredniego kontaktu z zabytkiem. Dość często stosowaną formą pracy upowszechnieniowej są odczyty popularnonaukowe i prelekcje wygłaszane przez pracowników Muzeum w szkołach podstawowych i ponadpodstawowych. Zadanie jest tym bardziej ważne, gdyż, jak wykazują wieloletnie badania socjologiczne dr St. Pajki⁸, stan wiedzy dzieci i młodzieży o regionie i sprawach regionalnych jest zastraszająco niski.

Innym rodzajem działań oświatowych może być uczestnictwo pracowników Muzeum w organizowanych sesjach naukowych, przygotowywanie materiałów i wystąpienia w trakcie obrad. Muzeum było też organizatorem sesji popularnonaukowej, przygotowanej w 1979 r. a noszącej tytuł "Kurpiowska kultura ludowa w XXXV-leciu PRL". W sesji wzięli udział przedstawiciele instytucji naukowych z Warszawy i miejscowe społeczeństwo. W obszarze działalności popularyzatorskiej o najszerszym oddziaływaniu znajduje się działalność wydawnicza. Prowadzona jest ta działalność w dwojaki sposób. W pierwszym rzędzie są to artykuły, notatki, informacje zamieszczono w prasie, czasopismach lub wydawnictwach okazjonalnych, pisane przez pracowników Muzeum bądź w oparciu o ich relacje przez dziennikarzy. Drugie istotne zadanie stanowi własna działalność wydawnicza, prowadzona samodzielnie lub wspólnie z innymi instytucjami. Wśród publikacji etnograficznych, przygotowanych przez pracowników Muzeum, wydanych przez tę placówkę lub powstałych w oparciu o zbiory czy badania muzealne, na uwagę zasługują:

1. *Drewno w życiu wsi — katalog*, red. M. Olszewska, 1980.
2. B. Kielak — *Sztuka ludowa Puszczy Zielonej i Puszczy Białej*, Ostrołęka 1981.
3. M. Ehrenkreutz-Jasińska — *Puszcza Biała. Charakterystyka regionu i jego kultury*, Ostrołęka 1982.
4. B. Kielak — *Rok obrzędowy Puszczy Zielonej*, Ostrołęka 1984.
5. B. Kielak — *Artyści ludowi woj. ostrołęckiego*, Ostrołęka 1984.
6. M. Samsel — *Wycinanka kurpiowska*, Ostrołęka 1988.
7. J. Nowicka — *Palma Kurpiowska. Konkursy w Łysych 1969-1988*, Ostrołęka 1988.
8. Cz. Parzych — *Izba Kurpiowska w Kadzidle*, Ostrołęka 1990.

Przedstawiony wykaz nie jest być może zestawem licznym, stanowi jednak ważną część publikacji wydanych w Ostrołęce, a dotyczących regionu kurpiowskiego.

Oczywistym jest, iż Muzeum Okręgowe nie jest jedyną instytucją kultury prowadzącą badania i sprawującą opiekę nad kulturą regionalną. Jego działania są wspierane przez takie instytucje jak: Wojewódzki Ośrodek Kultury, gminne ośrodki kultury, Ostrołęckie Towarzystwo Muzyczne, służbę konserwatorską, zaś w dziedzinie upowszechnienia Ostrołęckie Towarzystwo Naukowe, Stację Naukową MOBN oraz Kuratorium Oświaty i Wychowania. WOK koncentruje swą uwagę na badaniach, dokumentacji i popularyzacji zagadnień folklorystycznych, głównie muzyki i tańca kurpiowskiego, sprawuje opiekę nad zespołami regionalnymi i artystami ludowymi. Podobne zadanie spoczywa na niektórych gminnych ośrodkach kultury, które ponadto organizują gminne lub międzygminne przeglądy twórczości ludowej, imprezy (np. Niedziela z Folklorem w Czarni) czy spotkania z twórcami ludowymi. Wiele miejsca sprawom folkloru, zwłaszcza muzyce i pieśni ludowej, poświęca w swej działalności Ostrołęckie Towarzystwo Muzyczne. Z kolei na zagadnieniach dokumentacji i ochrony budownictwa regionalnego koncentruje swą pracę Wojewódzki Konserwator Zabytków i pracownicy służby konserwatorskiej.

⁸ St. Pajka — *Maturzyści o swoim regionie*, Ostrołęka 1983.

Niezwykle cennymi dla podtrzymywania i kontynuacji kultury kurpiowskiej są działania pionu oświaty, tak Kuratorium, jak i niektórych gminnych inspektorów oświaty. Organizowanie szkolnych przeglądów folklorystycznych (Obryte), włączanie młodzieży do organizacji imprez (Czarnia), wykonywanie przez młodzież szkolną palm wielkanocnych (Łyse), czy przygotowywanie specjalnych imprez dla tej grupy wiekowej (np. Marzanna w Tłuszczu) to konkretne próby zmierzające do zachowania niektórych dziedzin tradycyjnej kultury wsi. Gdy doda się do tych przedsięwzięć sesje popularnonaukowe, odczyty i wydawnictwa przygotowywane przez instytucje i towarzystwa naukowe wydawać się może, iż kwestia ochrony i kontynuacji sztuki i kultury regionalnej jest praktycznie rozwiązana. Wrażenie takie jest z całą pewnością wrażeniem pozornym.

Pierwszym i być może najistotniejszym problemem są nad wyraz skromne środki finansowe, tak na zakup eksponatów, ich konserwację, jak i całą sferę upowszechnieniową. Drugą kwestią, rzutującą na tempo i kierunki ochrony kultury ludowej jest brak właściwej bazy placówek kultury. Znane wszystkim muzeom polskim kłopoty z powierzchnią magazynową, ograniczone możliwości powierzchni wystawienniczej zmniejszają zarówno funkcje kolekcjonerskie, jak i oświatowe. Dotyczy to także innych instytucji kultury, w których nie sposób znaleźć miejsca na archiwum np. folklorystyczne, sale czy kącki regionalne albo też dokumentujące działalność własnego zespołu regionalnego. Gdy wspomina się archiwizację czy dokumentację, rysuje się kolejny problem — istniejącej od lat dezintegracji działań instytucji kultury w tej dziedzinie. Każda chociażby z wojewódzkich placówek kultury prowadzi własne badania, nagrania w terenie, kartoteki itp. Doprowadza to wielokrotnie do dublowania dokumentacji, eksploatowania kilkakrotnie tej samej artystki (np. śpiewaczki ludowej), zaś pewne sfery kultury wiejskiej pozostają przez nikogo nie tknięte. Z drugiej strony istniejący "samoizm", zamykanie się we własnych ramach i programach w poważnym stopniu podraża koszty, środki, których nie ma w nadmiarze.

Inną kwestią jest okazjonalność w zainteresowaniach i działaniach dotyczących kultury wiejskiej. Kumulacja różnych przedsięwzięć następuje zwykle bądź przed dużymi wystawami czy konkursami sztuki ludowej, bądź imprezami folklorystycznymi; po nich zaś — tzw. chwila oddechu czyli brak działań aż do następnej imprezy. Istotnej zmianie ulec również winna odczuwalna nierównomierność działań na obszarach Puszczy Zielonej i Białej. Dotychczasowe sprawdzone formy działalności Muzeum, wspieranej przez instytucje i towarzystwa kultury, a także wyeliminowanie choćby kilku z zasygnalizowanych problemów pozwolą na przetrwanie i kontynuację najbardziej typowych lub najpopularniejszych dziedzin kurpiowskiej kultury ludowej.

Często przytaczane przymiotniki, odnoszące się do kultury kurpiowskiej — "bogata", "żywa", "oryginalna", a nawet "niepowtarzalna" skłaniają wielu miłośników regionu i publicystów do zabiegów o zachowanie tej kultury w ściśle tradycyjnej, muzealnej formie. Kultura ludowa, w tym również kurpiowska, podlega, podobnie jak inne dziedziny życia, zmianom i przekształceniom. Kultura ludowa w swej historycznej formie winna służyć jako tworzywo, podstawa i źródło nowych dokonań kulturowych. Prezentowane wyżej działania muzealne stać się mogą z jednej strony pewnym wzorcem ochrony kultury regionalnej, z drugiej zaś zgromadzone zbiory i dokumentacja stanowią winny kanwę nowych rozwiązań i przemyśleń twórczych.

Formy ochrony i opieki, utrwalania tożsamości regionalnej mogą być różnorodne. Celowi temu służyć będzie ochrona niektórych (najstarszych lub najładniejszych) obiektów architektury ludowej in situ czyli w miejscu pobudowania; wykorzystywanie elementów i wzorców dawnego ciesielstwa we współczesnym budownictwie na wsi; nauka na zajęciach praktycznych w szkołach miejscowego rękodzieła, głównie dzieł plastycznych

i wiele innych. Dotyczy to również dziedziny folkloru, w którym kontynuacja niektórych, znanych od wieków obrzędów ludowych, mimo zmienionej funkcji, może stanowić wzbogacenie życia codziennego dzieci i młodzieży, a następnie całej społeczności wsi.

Szereg spośród tych zadań jest, jak powiedziano, realizowanych. Dalsze ich konsekwentne, planowe wypełnianie, integracja placówek kultury, oświaty, towarzystw specjalistycznych i społecznych przyczynić się może do tego, że ludowa kultura Kurpiowszczyzny nie pozostanie jedynie muzealnym zabytkiem, lecz będzie także istotnym składnikiem współczesnego życia każdego mieszkańca i całego regionu.